

MAGDALENA UJMA¹

Uniwersytet Opolski
ORCID 0000-0003-4066-8198

BERNARDYNI I BERNARDYNKI LWOWSKIE W ŚWIETLE PLANÓW PRZECHOWYWANYCH W CENTRALNYM PAŃSTWOWYM ARCHIWUM HISTORYCZNYM WE LWOWIE (XVIII I XIX W.)²

Bernardine friars and nuns of Lviv in the light of plans stored in the Central State Historical Archives in Lviv (18th and 19th centuries)

Abstract

A query conducted in the resources of the Central State Historical Archives in Lviv revealed not only archival sets intended for storing documents created during the dissolution of monasteries and confiscation of their property in Galicia, but also numerous plans of monastic properties revealing the goals of changes managed within them. Plans showing real estate belonging to the Bernardine friars and nuns of Lviv and the dissolution documentation relating to them allow us to see not only the transformations taking place within the convents and monastery churches, but also the political, religious, and social changes.

Keywords: Bernardine friars and nuns of Lviv, dissolution, Austrian partition, plans

Abstrakt

Kwerenda przeprowadzona w zasobach Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego we Lwowie ujawniła nie tylko zespoły archiwalne przeznaczone do przechowywania dokumentów powstałych w okresie kasat klasztorów i konfiskaty ich mienia w Galicji, ale także liczne plany nieruchomości klasztornych ujawniające cele zmian zarządzanych w ich obrębie. Plany ukazujące nieruchomości należące do bernardynów i bernarynek lwowskich oraz dotycząca ich dokumentacja kasatowa pozwala dostrzec nie tylko przekształcenia dokonywane w obrębie konwentów i kościołów klasztornych, ale także zmiany polityczne, wyznaniowe i społeczne.

Słowa kluczowe: bernardyni lwowscy, bernardynki lwowskie, kasaty, zabór austriacki, plany

¹ Pracownik naukowy od 1987 r. zatrudniony w Instytucie Historii UO. Zajmuje się nowożytnością, a dokładniej historią wielkiej własności ziemskiej. E-mail: magda.ujma@interia.pl.

² Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012-2016.

Baza źródłowa

Przeprowadzane od 1782 roku w zaborze austriackim kasaty ruchomego i nieruchomego mienia należącego w pierwszym rzędzie do zakonów kontemplacyjnych doprowadziły do daleko idących zmian w zakresie prawa własności³. W Królestwie Galicji i Lodomerii istotną częścią reform cesarskiej Marii Teresy i cesarza Józefa II była ich likwidacja i konfiskata klasztornego mienia, które stawało się własnością skarbu państwa⁴. Konfiskatą były zagrożone przede wszystkim te klasztory, które nie zajmowały się edukacją oraz opieką nad chorymi. Dochody z dawnych majątków klasztornych i wsi biskupich przeznaczono na tzw. fundusz religijny, który miał być podstawą do pensji wypłacanych duchowieństwu. Szkice przedstawiające konstrukcję budynków klasztornych i kościołów, a niekiedy także rysunki przedstawiające najbliższe otoczenie konwentów, powstawały w wyniku zagospodarowywania skonfiskowanych nieruchomości, które przeznaczano na potrzeby szkół państwowych, seminariów duchownych, sądów, więzień, szpitali, magazynów i koszar. Zmiana funkcji dotyczyła również kościołów klasztornych. Plany były zatem naturalnym składnikiem dokumentacji kasacyjnej. Odzwierciedlają one niekiedy nawet kilkakrotne zagospodarowywanie konfiskowanych nieruchomości.

Plany przechowywane w CPAH-Lw prezentujące nieruchomości należące do bernardynów i bernardynek lwowskich są zamieszczone w dwóch podstawowych fondach (zespołach)⁵. Fondy nr 726 (*Plany szkół, świątyni, szpitali, więzień oraz innych państwowych i prywatnych budynków na terytorium Galicji*) oraz nr 742 (*Kolekcja map i planów 1375-1952, 1981 r.*) powstały dzięki reorganizacji zbiorów, czyli inwentaryzacji i opracowywaniu na nowo zasobów archiwalnych⁶. Według ustaleń archiwistów, po rozbiorach Rzeczypospolitej stare archiwum miasta Lwowa przetrwało zmianę władzy i w 1787 r. zostało poddane zarządowi nowego Magistratu. Oznaczało to zarazem założenie kolekcji planów⁷. Fond nr 726 powstał w latach 60. XX w., a jego zaczątkiem były plany wykonane w latach 80. XVIII stulecia, w okresie przekształcania i unowocześniania centrum Lwowa. Dotyczyło to także architektury sakralnej⁸.

³ Zob. J. Krętosz, *Józefiński proces budowy Kościoła państwowego na terenie monarchii Habsburskiej w okresie rządów cesarza Józefa II (1780-1790)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 1996, t. 29, s. 41-67.

⁴ Zob. m.in. P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lublin 1984; G. Ploch, *Źródła do badań nad kasatami józefińskimi w Galicji 1782-1848 w archiwach wiedeńskich*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 2021, t. 116, s. 331-350; A. Bruździński, *Kasaty klasztorów męskich w Krakowie na przełomie XVIII i XIX w.*, w: *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, t. 1: *Geneza. Kasaty na ziemiach zaboru austriackiego i rosyjskiego*, red. M. Derwich, Wrocław 2014, s. 141-158; W. Chotkowski, *Kasaty klasztorów w Galicji. Wybór prac*, t. 1: *Galicja*, red. A. Gąsior, J. Królikowski, Kraków 2019.

⁵ Odszukane plany dotyczą następujących konwentów: benedyktynów, bernardynów, bernardynek, bonifratrów, dominikanów, franciszkanów, franciszkanek, jezuitów, karmelitów, karmelitanek, misjonarzy, norbertanek, pijarów, reformatów, sakramentek, sióstr miłosierdzia, teatynów i trynitarzy.

⁶ *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie. Przewodnik po zasobie archiwalnym*, oprac. A. Krochmal, Warszawa 2005, s. 7. Najbogatszy materiał źródłowy dotyczy Lwowa, ale wyróżniają się również plany nieruchomości należących w okresie przedkasacyjnym do konwentów położonych w różnych miejscach Galicji (Bełz, Bochnia, Brody, Sambor, Stanisławów, Przemyśl, Rohatyn, Sanok, Złoczów).

⁷ Z uwagi na utworzenie Tabuli Krajowej i Tabuli Miejskiej oraz przeprowadzanie zmian architektonicznych w mieście konieczne było uporządkowanie starej i nowej dokumentacji (tamże, s. 395).

⁸ Zespół ten opisano już w 1918 roku, ale obecny inwentarz został udostępniony dopiero w 2006 r.

W odróżnieniu od fondu nr 726, fond nr 742 zawiera nie tylko plany, ale także mapy (*Plany szkół, świątyń, szpitali, więzień oraz innych państwowych i prywatnych budynków na terytorium Galicji*). Podstawą do stworzenia tego zespołu stała się dokumentacja przechowywana we wspomnianym już wyżej archiwum miejskim. Powstawaniu fondu nr 742 towarzyszyła inwentaryzacja, a także opracowywanie na nowo zasobów archiwalnych. Oznaczało to wyłączanie planów z dotychczasowych zespołów. Części szkiców jednak nie zauważono i obecnie znajduje się je również w innych zespołach. Większość planów pominiętych przez archiwistów mieści się nadal w aktach kasacyjnych przechowywanych w fondzie nr 146, znanym jako *Namiestnictwo Galicyjskie*. Można je jednak odszukać także w następujących zespołach: f. 149 (*Sąd Szlachecki we Lwowie*), f. 160 (*Galicyjska Krajowa Dyrekcja Skarbu we Lwowie*) oraz f. 453 (*Zbiór akt dotyczących sprzedaży posiadłości królewskich i kościelnych*). Geneza tych źródeł sprawia, że zdecydowana większość egzemplarzy została sporządzona w języku niemieckim. W zachowanym zasobie najbogatszy materiał źródłowy dotyczy Lwowa, ale wyróżniają się również plany nieruchomości należących w okresie przedkasacyjnym do konwentów położonych w różnych miejscach Galicji: m.in. Bełzie, Bochni, Brodach, Samborze, Stanisławowie, Przemyślu, Rohatynie, Sanoku, czy Złoczowie⁹.

W poszukiwaniu tak cennych źródeł trzeba się zatem udać do Lwowa, gdzie w zasobach CPAH-Lw. zgromadzono i w większej części uporządkowano plany i mapy związane z przedrozbiorową Rzeczpospolitą oraz jej częścią podporządkowaną austriackiemu zaborcy. Istniejące w l. 1772-1918 Królestwo Galicji i Lodomerii posiadało status kraju koronnego Austrii. Po 1795 r. dołączono do niego tereny z Krakowem, Sandomierzem, Lublinem, Chełmem, Kielcami, Radomiem i Białą Podlaską, a zatem w ostatecznym kształcie w skład Galicji wchodziła Ruś Czerwona, Podole, Pokucie, Lodomeria, księstwa oświęcimskie i zatorskie oraz Bukowina¹⁰. Lwów stał się ostatecznie jej miastem stołecznym.

Plany kościołów i klasztorów lwowskich nie były, jak dotąd, głównym celem historycznych kwerend archiwalnych, choć trzeba podkreślić, że od dawna cenili ich wartość architekci i historycy architektury, czego przykładem może być między innymi monografia Olgierda Czernera. Jest ona jednym z dowodów na utrzymujące się zainteresowanie topografią Lwowa¹¹. Historia dawnej architektury, w tym również sakralnej, badana była już od schyłku XVIII w., ale nie oznaczało to szerszego wykorzystywania archiwaliów przechowywanych w CPAH-Lw. Za przykład może posłużyć plan kościoła dominikanów lwowskich opublikowany w pracy Władysława Żyły z 1923 r.¹², będący zresztą edycją wtórną, opartą

⁹ Do najciekawszych można zaliczyć m.in. szkice budynku klasztoru bernardynów w Bochni umieszczone w teźce zawierającej materiały dotyczące klasztorów w Bochni, Tarnowie, Nowym Sączu, Myślenicach, Trzcianie, Tyńcu i in. (*Doniesienia, korespondencja, zapiski i inne dokumenty dotyczące organizowania, administrowania, spraw finansowych, gospodarczych i in. rzymskokatolickiego biskupstwa oraz konsystorza w m. Tarnowie (1816-1821)*, CPAH-Lw., t. 9, f. 146, op. 84, nr 239). Znajdują się tutaj także plany kościoła i klasztoru augustianów w Pilźnie (*Kwity, doniesienia, korespondencja i inne dokumenty na temat finansowego stanu rzymskokatolickiego skasowanego klasztoru Augustynów w Pilźnie (okręg tarnowski)*, tamże, nr 2556, k. 59).

¹⁰ W 1846 roku obszar Galicji powiększono o Księstwo Krakowskie (B. Hołub, *Studium geograficzno-historyczne narodowości w Galicji Wschodniej w świetle spisów ludności w latach 1890-1910*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia”, 2013, t. 68, z. 2, s. 21-22).

¹¹ O. Czerner, *Lwów na dawnej rycinie i planie*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1997.

¹² W. Żyła, *Kościół i klasztor dominikanów we Lwowie*, Lwów 1923.

na pracy Jana Karola Zubrzyckiego¹³. Zaslugą ostatniego z wymienionych autorów jest niewątpliwie konsekwentne przywracanie pamięci o historycznej architekturze Lwowa, jednak wszystkie opublikowane przez niego plany są jego autorstwa i współpracujących z nim badaczy, a nie wynikiem wykorzystania zasobu planów archiwalnych¹⁴. Z uwagi na temat artykułu należy skupić się na opracowaniach przybliżających historię klasztoru i kościoła lwowskich bernardynów¹⁵. Prace te zawierają wprawdzie przede wszystkim omówienie ich życia intelektualnego¹⁶ oraz charakterystykę dokumentów związanych z tym miejscem, ale są wśród nich takie, w których łatwo można odszukać informacje o przedkasacyjnych i pokasacyjnych szkicach nieruchomości należących do lwowskich bernardynów i bernardynek¹⁷ oraz o zachowanych dokumentach związanych z tym miejscem¹⁸.

Upowszechnienie wiedzy o planach przechowywanych w CPAH-Lw. zawdzięczamy historykom architektury, a szczególną uwagą z ich strony cieszył się kościół i klasztor lwowskich bernardynów, czyli zakonników św. Franciszka Serafickiego (Zakon Braci Mniejszych zwanych obserwantami), których sprowadził do Lwowa wojewoda podolski i starosta lwowski Andrzej ze Sprowy¹⁹. Krzysztof A. Sitnik podaje, w ślad za Kamilem Kantakiem, rok 1453 jako datę pojawienia się bernardynów we Lwowie, natomiast datę ufundowania klasztoru i kościoła ustalił na rok 1460²⁰. Budowle te należą do najstarszych fundacji bernardyńskich, a ich architektura od dawna budzi zainteresowanie badaczy, czego wyrazem są edycje pojedynczych planów budynku klasztornego oraz kościoła. Opublikowano m.in. pochodzący z 1601 r. rzut poziomy całego kompleksu, którego oryginał jest przechowywany w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie (APB)²¹. Znana z edycji jest także część planów nieruchomości zakonu bernardynów przechowywanych w CPAH-Lw. Wydania doczekały się: rzut sytuacyjny kościoła i klasztoru z 1892 r., przekroje podłużne kościoła z 1892 r., przekroje skrzydeł budynku klasztornego oraz rzuty poziome parteru i rzuty poziome wszystkich pięter kompleksu klasztornego z tego samego roku²². To samo dotyczy planów sporządzonych w 1892 r. przy okazji prac remontowych w bernardyńskim

¹³ J.K. Zubrzycki, *Utwór kształtu*, cz. 1-3, Kraków 1912-1915.

¹⁴ Zob. tenże, *Zabytki miasta Lwowa*, Lwów 1928.

¹⁵ M.in. N. Golichowski, *Kościół oo. Bernardynów we Lwowie*, Lwów 1911; A. Prohaska, *OO. Bernardyni lwowscy*, Lwów 1919; K. Kantak, *Bernardyni polscy 1573-1932*, Lwów 1933; K.A., Sitnik, *Bernardyni lwowscy: historia klasztoru i kościoła pod wezwaniem świętych Bernardyna ze Sieny i Andrzeja Apostoła we Lwowie*, Kalwaria Zebrzydowska 2006.

¹⁶ M. in. K.A. Sitnik, *Księgozbiór Konwentu we Lwowie odzwierciedleniem zainteresowań intelektualnych bernardynów lwowskich II poł. XV-XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 2004, t. 81, s. 225-252; N.T. Loštin, *Biblioteka monastirâ Bernardinciv u Lvovi ta iï korisivači v 1771-1784 rokov*, „Rocznik Lubelski”, 2016, t. 42, s. 19-32.

¹⁷ M.in. K.A. Sitnik, *Księgozbiór Konwentu we Lwowie...*, s. 225-252; N.T. Loštin, *Biblioteka monastirâ...*

¹⁸ M. in. W.F. Murawiec, K.A. Sitnik, K. Żuchowski, K. Gawicki, *Dokumenty papierowe i pergaminowe z lat 1571-1903 pochodzące z archiwum klasztornego oo. Bernardynów we Lwowie, przechowywane w Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie*, „Hereditas Monasteriorum”, 2012, t. 1, s. 209-283; K.A. Sitnik, *Wybrane inwentarze bernardyńskich kościołów i klasztorów repatriowanych z XVIII i XIX wieku*, Kalwaria Zebrzydowska 2021.

¹⁹ N. Golichowski, *Kościół OO. Bernardynów we Lwowie*, s. 7.

²⁰ K.A. Sitnik, *Księgozbiór Konwentu we Lwowie...*, s. 225; K. Kantak, *Życie wewnętrzne bernardynów w dobie przedreformacyjnej*, „Przegląd Teologiczny”, 1929, t. 10, s. 339.

²¹ A. Betlej, *Kościół p.w. św. Andrzeja i klasztor OO. Bernardynów*, w: *Kościół i klasztor Lwowa z okresu przed-rozbiorowego*, cz. 2, oprac. A. Betlej, M. Biernat, M. Kurzej, J.K. Ostrowski, Kraków 2012, Aneks, il. 5.

²² Tamże, Aneks, il. 6-13, 258 i 259.

kościelne św. Andrzeja, czyli przekrojów poprzecznych i rysunków fasady, a także rysunku elewacji klasztoru bernardyńskiego oraz rzutu i przekroju dzwonnicy²³. Szkic planu budowli klasztoru i kościoła bernardynów we Lwowie wykonany w 1600 roku znajduje się w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie²⁴ i został opublikowany przez Wiesława F. Murawca, Krzysztofa A. Sitnika, Kazimierza Żuchowskiego i Konstantego Gawickiego²⁵.

Mniejsze zainteresowanie otacza historię lwowskich sióstr bernardynek podlegających pod względem jurysdykcji bernardynom. W opracowaniach historycznych wspomina się o nich zwykle przy omawianiu problematyki związanej z bernardynami²⁶, aczkolwiek Jurij Smirnow poświęcił sporo uwagi ich świątyni we Lwowie²⁷. Do rozbiorów istniały w granicach Rzeczypospolitej 22 klasztory bernardynek, nie wszystkie zatem konwenty powstałe przy 30 klasztorach męskich zdołały przetrwać²⁸. Sześć planów nieruchomości, które posiadały one we Lwowie, ukazuje zmiany, jakie w nich zaplanowano w okresie kasat. Ich edycję powinno jednak poprzedzić sporządzenie zdjęć o jakości lepszej niż wykonane przeze mnie w czasie lwowskiej kwerendy w 2013 r. Można to uznać za postulat możliwy obecnie do realizacji w dość odległej przyszłości.

Bernardyni

Zainteresowanie losami zakonników franciszkańskich w okresie kasat klasztornych jest w pełni zrozumiałe z uwagi na ich znaczenie i wpływowość, ale trzeba podkreślić, że gromadzenie materiału źródłowego wymaga znajomości stosownych terminów, ponieważ w obrębie tego zakonu istniało w XVI-XVIII w. kilka nurtów²⁹, a wśród głównych trzech tylko jeden nie miał narzuconej klauzury³⁰. Z perspektywy urzędników przeprowadzających konfiskaty mienia klasztornego istotne było bowiem to, czy zakonnicy prowadzą życie kontemplacyjne, czy też charakteryzuje ich czynna działalność na rzecz społeczności.

W XIII wieku pojawili się w Polsce franciszkanie, którzy osiedli m.in. w Krakowie. Dla genezy klasztoru lwowskich bernardynów znaczenie ma działalność misyjna franciszkanów na Rusi Czerwonej i założenie franciszkańskiego konwentu we Lwowie³¹. W 1453 roku pojawił się w Krakowie reprezentant radykalnego nurtu franciszkanów zwanych obserwantami,

²³ Tamże, Aneks, il. 15-18, 256 i 275.

²⁴ APBK, dok. nr 169, k. 2.

²⁵ W.F. Murawiec, K.A. Sitnik, K. Żuchowski, K. Gawicki, *Dokumenty papierowe i pergaminowe z lat 1571-1903...*, s. 228.

²⁶ M.in. M. Rusecki, *Z dziejów ojców bernardynów w Polsce 1453-2003*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2002-2003, t. 11-12, s. 198-199.

²⁷ J. Smirnow, *Kościół P.P. Klarysek: Garnizonowa świątynia przedwojennego Lwowa*, „Rocznik Lwowski”, 2007, t. 13, s. 7-31.

²⁸ H. Wyczawski, *Wstęp*, w: *Katalog Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie*, cz. 1: *Dokumenty*, Lublin 1962, s. 38.

²⁹ Ubrani w czarne habity franciszkanie konwentualni byli nazywani Zakonem Braci Mniejszych Konwentualnych, a noszących brązowe habity franciszkanów obserwantów nazywano Zakonem Braci Mniejszych Obserwantów, a w XVI wieku pojawili się ponadto franciszkanie reformaci.

³⁰ W XIII w. część zakonników wyłamała się z surowej reguły św. Franciszka, tworząc zakon kapucynów (zob. H. Wyczawski, *Wstęp*, s. 33).

³¹ Powstały także konwenty w Sanoku, Krośnie, Gródku i Kamińcu. W 1517 roku doliczono się 7 kustodii i 38 konwentów franciszkańskich, w tym 3 kustodie polskie – krakowską, gnieźnieńską i opolską, a ogólnie 16 klasztorów (M. Rusecki, *Z dziejów ojców bernardynów w Polsce...*, s. 190).

Jan Kapistran, zainteresowany zbudowaniem osobnej siatki klasztorów obserwanckich. Wywarł poważny wpływ na utworzenie w Krakowie klasztoru pw. św. Bernardyna ze Sieny. Od tej chwili, początkowo w Krakowie, a potem także we Lwowie, używano nazewnictwa zwyczajowego, odróżniającego bernardynów od franciszkanów, choć była to jedna i ta sama wspólnota – franciszkańska.

W okresie kontrreformacji klasztory bernardyńskie musiały się zmierzyć z ambicjami nowego odłamu franciszkanów, jakim byli reformaci³², którzy otrzymali w 1579 r. własne statuty i dążyli do przejęcia klasztorów obserwanckich³³. Zamiar ten okazał się jednak nieudany, aczkolwiek reformaci należący do jednego przecież zakonu franciszkańskiego mającego jednego przełożonego generalnego w rzeczywistości dysponowali własnymi klasztorami, odrębnym ustawodawstwem i własnym przełożonym generalnym³⁴.

Siedemnastowieczne dzieje lwowskich bernardynów związane były z poważnymi zmianami administracyjnymi. W 1628 r. nastąpił podział klasztorów na prowincje małopolską, wielkopolską, ruską i litewską, jednak zmodyfikowano go już dwa lata później, gdy połączono prowincje małopolską, litewską i ruską³⁵. Nie był to jednak koniec zmian i w 1637 r. wyodrębniła się ponownie prowincja ruska, w której u progu pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej działało 30 klasztorów, między innymi konwent kustodialny³⁶ we Lwowie. Jak podkreśliłam już wyżej, zakonników obserwantów skupionych w lwowskim klasztorze przy kościele św. Andrzeja nazywano bernardynami, co było upamiętnieniem pierwszego klasztoru franciszkańskiego założonego na Stradomiu pod Krakowem, noszącego wezwanie św. Bernardyna ze Sieny³⁷. Zakonnicy obserwanci podkreślali swoje główne zadanie, jakim było ściśle przestrzeganie reguł zakonnych i prowadzili życie kontemplacyjne.

Po pierwszym rozbiórze część prowincji ruskiej znalazła się pod rządami austriackimi, a w wyniku trzeciego rozbioru dołączono do tego zaboru kolejną jej część. W ten sposób w 1806 r. wszystkie galicyjskie klasztory zostały połączone w jedną prowincję zwaną Obojga Galicji. Zanim jednak do tego doszło, lwowscy bernardyni musieli się zmierzyć z zagrożeniem kasaty. Część klasztorów zdołała jej uniknąć dzięki protekcji wpływowych osób oraz podjętej w porę decyzji o prowadzeniu działalności społecznie użytecznej. W takich przypadkach plany odzwierciedlają szczegóły projektowanych prac remontowych. W 1785 r. cofnięto kasatę klasztoru lwowskich bernardynów dzięki wstawiennictwu gubernatora Galicji Józefa Brigido. W klasztorze umieszczono administrację celną, a we wschodniej części budynku klasztorowego urządzono Archiwum Ziemskie³⁸, gromadząc tutaj m.in. akta ziemskie i grodzkie ziem ruskich.

Część zachowanych planów sytuacyjnych przedstawia nie tylko najbliższe ulice, ale także ogrody i sady, będące dla zakonów jednym z istotniejszych źródeł utrzymania³⁹.

³² Bracia Mniejsi Ściślejszej Obserwancji.

³³ W.J. Górczyk, *Krótką historią kościoła i klasztoru poreformackiego w Węgrowie*, Węgrów 2020, s. 6.

³⁴ Tamże, s. 5-6.

³⁵ H. Wyczawski, *Wstęp*, s. 35.

³⁶ Klasztory kustodialne podlegają władzy kustosa, czyli przełożonego sprawującego nad nimi opiekę.

³⁷ W polskich realiach franciszkanami nazywali siebie zakonnicy konwentualni, podczas gdy za granicą ci ostatni nosili miano minorytów (H. Wyczawski, *Wstęp*, s. 34).

³⁸ A. Betlej, *Kościół p.w. św. Andrzeja i klasztor OO. Bernardynów...*, s. 13.

³⁹ Pięknym przykładem planu sytuacyjnego jest datowany na XVIII stulecie dokładny szkic realności lwowskich sakramentek, przedstawiający m.in. stawy klasztorne (CDAU-Lw., f. 742, op. 1, nr 1520, k. 1-2).

Kwestia ogrodów użytkowych znajduje się zwykle w cieniu badań nad architekturą, choć ich niewątpliwym atutem było ważne miejsce w strukturze organizmu miejskiego⁴⁰. W kilku przypadkach plany przedstawiają schemat pomieszczeń wewnątrz budynków klasztornych. Odszukanie większej liczby szkiców pozwoliłoby w każdym z wymienionych przypadków na scharakteryzowanie nie tylko pierwotnego założenia wnętrza, ale i przeprowadzonych w nich zmian. Analiza taka jest możliwa w przypadku klasztoru lwowskich bernardynów, w którym należało dostosować część pomieszczeń do potrzeb archiwum ksiąg grodzkich i ziemskich. Do pojedynczych, ale bardzo ciekawych szkiców należą m.in. pochodzące z 1837 r. rozrysowane projekty remontu dachu i ogrodzenia przed portalem wiodącym do kościoła św. Andrzeja, klasztornej świątyni lwowskich bernardynów⁴¹, a także niedatowany projekt ubikacji w ich konwencie⁴².

Plany dostarczają interesujących informacji na temat zmiany przeznaczenia budynków klasztornych. W czasach przedrozbiorowych bernardyni zajmowali się niemal wyłącznie pracą duszpasterską⁴³. Zmieniło się to po rozbiorach, gdy zakon starał się udowodnić swoją społeczną użyteczność. Plan pomieszczeń klasztornych powstały w 1802 r. miał związek z zamiarem ich wykorzystania na potrzeby szkoły⁴⁴. W 1817 r. wykonano z kolei szkic budynków klasztornych w związku z ich planowanym remontem⁴⁵. Nie jest znany powód wykonania dwa lata później planu II piętra klasztoru i znajdujących się wyżej cel klasztornych⁴⁶, ale wiadomo, że w 1827 r. przyczyną sporządzenia planu zabudowań był zamiar wykorzystania pomieszczeń konwentu na potrzeby gimnazjum akademickiego⁴⁷. Planu tego nie zaniechano, więc dwa lata później naszkicowano plan klasztoru w związku z trwającą nadal przebudową budynku przeznaczonego na gimnazjum akademickie⁴⁸. W 1829 r. w klasztorze znalazło swoją siedzibę studium generalne dla zakonników⁴⁹. Powstało ono już na początku XVIII wieku na bazie istniejącego od 1592 r. studium zakonnego⁵⁰. W 1829 roku wykonano ponadto szkic przedstawiający przebudowę III piętra klasztoru przeznaczonego na potrzeby archiwum⁵¹. W 1834 r. wciąż jeszcze trwały prace nad przystosowaniem części klasztoru do zadań stawianych przed gimnazjum akademickim⁵². Istotnie, klasztor bernardynów był pierwszą lokalizacją najstarszej szkoły średniej we Lwowie powstałej w okresie zaborów, czyli Akademickiego Gimnazjum Wyższego. Miało ono przygotowywać kandydatów do Collegium Theresinum zwanego Akademią Stanową, a później do studiów na Uniwersytecie

⁴⁰ Zwróciła na to uwagę Barbara Pierścioneck, analizując plany ogrodów zakonu bernardynów (*Ogrody użytkowe klasztorów bernardyńskich*, „Architektura. Czasopismo Techniczne”, 2012, z. 30, s. 63).

⁴¹ CPAH-Lw., f. 726, op. 1, nr 1345, k. 1.

⁴² Tamże, f. 726, op. 1, nr 1353, k. 1.

⁴³ O działalności oświatowej bernardynów przed rozbiorami wiadomo niewiele (M. Rusecki, *Z dziejów ojców bernardynów w Polsce...*, s. 203).

⁴⁴ CPAH-Lw., f. 726, op. 1, nr 1361, k. 1.

⁴⁵ Tamże, f. 742, op. 1, nr 1522, k. 1-2.

⁴⁶ Tamże, f. 742, op. 1, nr 1523, k. 1-3.

⁴⁷ Tamże, f. 726, op. 1, nr 1341, k. 1-4.

⁴⁸ Tamże, f. 726, op. 1, nr 1342, k. 1-7.

⁴⁹ CPAH-Lw., f. 726, op. 1, nr 1343, k. 1.

⁵⁰ A. Betlej, *Kościół p.w. św. Andrzeja i klasztor OO. Bernardynów...*, s. 14.

⁵¹ CPAH-Lw., f. 726, op. 1, nr 1343, k. 1.

⁵² Tamże, f. 726, op. 1, nr 1344, k. 1-5.

Lwowskim⁵³. Placówka ta nosiła zatem potoczne miano gimnazjum „bernardyńskiego”⁵⁴. Trzeba wszakże podkreślić, że aczkolwiek bernardyni prowadzili w l. 1772-1864 łącznie 46 szkół elementarnych, średnich i gimnazjalnych, to najwięcej ich powstało na Litwie⁵⁵. W zakonnej prowincji galicyjskiej wymienia się dwa główne ośrodki, w Gwoźdźcu i Zbarażu.

Prace remontowe w nieruchomościach klasztornych były kontynuowane w kolejnych latach. Począwszy od 1892 r. wymieniano dachy w zabudowaniach konwentu, a także poddano remontom m.in. mury klasztorne i dzwonnice⁵⁶. W końcu XIX w. zatroszczono się także o stan kościoła św. Andrzeja⁵⁷.

Bernardynki

Bernardynki miały przybyć do Lwowa z Krakowa w 1482 r., a w dokumentach kasacyjnych nazywane były nieprecyzyjnie klaryskami⁵⁸. Początkowo były nieliczne i osiadły na rogu ul. Gliniańskiej, czyli obecnej Łyczakowskiej⁵⁹. Nie posiadając własnego kościoła, korzystały z kościoła św. Andrzeja przy męskim klasztorze bernardynów. Przez ponad 100 lat prowadziły życie zakonne bez klauzury, zajmując się między innymi kształceniem i wychowywaniem dziewcząt⁶⁰. W XVII w. uległo to zmianie i sensem istnienia bernardynek stała się kontemplacja. W większej już liczbie siostry bernardynki osiedliły się na przedmieściu łyczakowskim w drugiej połowie XVI w.⁶¹ Przeznaczono dla nich drewniany budynek na Przedmieściu Halickim, w pobliżu klasztoru bernardynów, a także ufundowano kaplicę św. Anny. Oznaczało to zmianę statusu bernardynek, albowiem wcześniej były one tercjarkami. Zdecydował o tym prowincjał zakonu bernardynów Benedykt Gąsiorek (Anserinus), który narzucił bernardynkom klauzurę. Od około 1645 roku prowadziły one wspólne klasztorne życie, co oznaczało, że każda z sióstr wyrzekła się własności prywatnej. Ugruntowano to w 1605 r., choć część z nich zdecydowała się na odrzucenie klauzury. Siostry kontemplacyjne nazywano we Lwowie klaryskami⁶², jednak z perspektywy bernardynów, którym lwowskie bernardynki podlegały, była to nazwa myląca (*lapsus calami*)⁶³. Zostały one nazwane zakonem św. Klary m.in. przez lwowskiego biskupa sufragana

⁵³ M. Gajak-Toczek, *Męskie gimnazja państwowe we Lwowie w latach 1772-1914*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Polonica”, 2010, t. 13, s. 350.

⁵⁴ W 1848 roku gimnazjum zostało przeniesione do budynku przy obecnej ul. Teatralnej 22.

⁵⁵ K.A. Sitnik, *Szkoły bernardyńskie na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów w l. 1772-1864*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 2019, z. 41, s. 27.

⁵⁶ CPAH-Lw., f. 726, op. 1, nr 1348, k. 1-28; f. 726, op. 1, nr 1350, k. 1-2; f. 726, op. 1, nr 1351, k. 1; f. 726, op. 1, nr 1352, k. 1.

⁵⁷ Tamże, f. 742, op. 1, nr 1537, nr 1.

⁵⁸ Janinę Dzik zainteresowało malowidło wykonane na sklepieniu kościoła bernardynek (klarysek) we Lwowie (*Polichromia Stanisława Strońskiego w kościele Bernardynek (Klarysek) we Lwowie jako przykład recepcji grafiki w osiemnastowiecznym polskim malarstwie monumentalnym*, „Modus. Prace z Historii Sztuki”, 2011, t. 10-11, s. 81-94).

⁵⁹ N. Golichowski, *Kościół OO. Bernardynów we Lwowie*, s. 79.

⁶⁰ M. Rusecki, *Z dziejów ojców bernardynów w Polsce...*, s. 198-199.

⁶¹ J. Smirnow, *Kościół lwowski. Historia świątyni rzymskokatolickich*, cz. 1, „Kurier Galicyjski”, 2008, nr 1(53), s. 14.

⁶² R. Gustaw, *Gąsiorek (w źródłach zwany Anserinus) Benedykt (†1607)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, Kraków 1948-1958, t. 7, s. 340-341.

⁶³ N. Golichowski, *Kościół OO. Bernardynów we Lwowie*, s. 79.

Tomasza Pirawskiego, jednak w 1740 r. została wydana książka zawierająca osobną regułę dla Sióstr Trzeciego Zakonu Serafickiego, czyli bernardynek na Rusi, Litwie, w Małopolsce i Wielkopolsce⁶⁴.

Z uwagi na to warto dokonać pewnej dygresji, tym bardziej, że kontemplacyjny charakter klasztoru stawał się w dobie kasat powodem jego likwidacji. Klaryski prowadziły życie klauzurowe, podobnie jak wspólnota klarysek kapucynek zorganizowana w 1538 r.⁶⁵ W przypadku tych ostatnich nie wszystkie zakonnice były jednak poddane klauzurze i miały możliwość czynnej pracy jako opiekunki chorych i ubogich⁶⁶. Stan taki wynikał z niemożności wykorzystania Reguły Klary, ponieważ została ona sporządzona dla klasztoru w Asyżu: „w pozostałych zgromadzeniach obowiązywała bądź reguła kardynała Hugolina, bądź też Innocentego IV, który w 1247 r. zatwierdził *formam vitae* wprowadzającą do benedyktyńskiego stylu życia klasztorów klarysek elementy franciszkańskie, takie jak posługa franciszkanów, ich pomoc materialna i duchowa, przywilej ubóstwa, posłuszeństwo klarysek wobec Kościoła z posługą głoszenia Ewangelii. Ta różnorodność obowiązujących reguł wynikała z dużej autonomii poszczególnych klasztorów”⁶⁷.

Lwowskie bernardynki nie uniknęły kasaty, zostały nią objęte już w 1782 r. W dostępnych mi źródłach nie ma informacji o próbach podjęcia przez nie działalności wychowawczo-opiekuńczej⁶⁸. Ubogie wychowanki były przyjmowane bezpłatnie przez benedyktynki, augustianki, bernardynki, klaryski czy norbertanki⁶⁹. Lwowskie bernardynki nie oferowały jednak taniego lub bezpłatnego wykształcenia dziewczętom, skoro o losach ich nieruchomości zdecydowano jednoznacznie.

Przechowywany przez lwowskie bernardynki cudowny obraz Matki Boskiej Bolesnej został po kasacie przeniesiony do kościoła bernardynów⁷⁰. Planowano przekazać skonfiskowany budynek klasztorny sakramentkom, a później bazyliankom. Ubóstwo bazylianek sprawiło, że ostatecznie zrezygnowano z oddania w ich ręce budynków klasztornych skonfiskowanych bernardynkom⁷¹. Ostatecznie urządzono w nim urząd celny, a w kościele pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny magazyn tytoniu⁷². Plan z 1782 r. przedstawia

⁶⁴ Tamże, s. 80.

⁶⁵ Zakon klarysek od wieczystej adoracji powstał dopiero w 1854 r. i jego życie klasztorne również wsparte było na kontemplacji.

⁶⁶ Istotą rozłamu w łonie bernardynek była niemożność samodzielnego utrzymania się sióstr poddanych klauzurze. A tymczasem założycielka zakonu klarysek walczyła o to, aby mogły one żyć z pracy rąk i żebrania, tak jak franciszkanie.

⁶⁷ Cyt. za D. Szagun, *Językowy wyraz pobożności w szesnastowiecznej regule Zakonu Świętej Klary. Cnota ubóstwa jako główny element aktu normatywnego*, w: *Piśmiennictwo zakonne w dobie staropolskiej*, red. M. Kuran, K. Kaczor Scheider, M. Kuran, Łódź 2013, s. 288.

⁶⁸ Powołaniem dobroczynnym odznaczały się szarytki, wizytki, prezentki, katarzynki, mariawitki i duchaczki.

⁶⁹ M. Surdacki, *Działalność charytatywna zakonów żeńskich w Polsce do końca XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 2015, t. 103, s. 269-270.

⁷⁰ Tradycja głosi, że bernardynki/klaryski otrzymały cudowny wizerunek Matki Boskiej Bolesnej od bł. Jana z Dukli, który sprowadził je z Krakowa do Lwowa (T. Mańkowski, *Dawny Lwów, jego kultura i architektura*, Londyn 1974, s. 130-132; M. Giżyńska-Matecka, T. Węclawowicz, *Lwowska kopia zaginionego obrazu pędzla Iacomo Negrettiego zwanego Palna il Vecchio*, „Folia Historica Cracoviensia”, 2004, t. 10, s. 98).

⁷¹ O. Duch, *Losy monasterów bazylianek w Galicji na przełomie XVIII i XIX wieku*, w: *Kasaty klasztorów...*, s. 239.

⁷² W. Chotkowski, *Historia polityczna dawnych klasztorów panińskich w Galicji 1773-1848*, Kraków 1905, s. 40.

projekt wymiany dachu kościelnego właśnie w związku z tym ostatnim przeznaczeniem⁷³. Zmiana funkcji świątyni bernardynek przyczyniła się do zniszczeń jej wnętrza, a przecież jest ona jedynym kościołem na Rusi żeńskiej gałęzi rodziny franciszkanów, którą ozdobiły freski⁷⁴. Malowidła ocalały, choć ich obecny stan jest oceniany jako wymagający działań konserwatorskich.

Zachowane plany dowodzą, że w 1837 r. zabudowania dawnego konwentu przestały już pełnić funkcję urzędu celnego. Umieszczono w nich urząd powiatowy i w tym samym roku podjęto się remontu dachu i przyklasztornego ogrodzenia⁷⁵. Prace remontowe przeprowadzono także w 1843⁷⁶, 1852⁷⁷ i 1856 r.⁷⁸ Zachowało się 6 planów związanych z lwowskimi bernarynkami z l. 1815-1856, które pozostają jak do tej pory nieopublikowane, a wśród nich plan dachu i ogrodzenia klasztoru z 1837⁷⁹, szkic dachu klasztornej kościoła z 1815⁸⁰, plan zabudowań klasztornych z 1843⁸¹, szkic fragmentu klasztoru datowany na pierwszą połowę XIX w.⁸², szkic dachu zachodnio-północnego skrzydła klasztoru z 1852⁸³ i plan klasztoru z 1856 r.⁸⁴

Przełom XIX i XX w. okazał się czasem korzystnych zmian w świątyni pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny. W 1898 r. odnotowano duże postępy prac renowacyjnych, a restauracji fresków podjął się wówczas artysta Tadeusz Popiel⁸⁵. Niestety, do zniszczeń wewnątrz świątyni przyczynił się znacznie okres po II wojnie światowej.

* * *

Zachowany materiał źródłowy można uznać za przydatny historykom różnych specjalności. Sprawą oczywistą jest wartość, jaką stanowi dla historyków architektury i sztuki, którzy mogą służyć fachową pomocą przy rekonstrukcji warunków życia codziennego w klasztorze w okresie przed i porozbiorowym. Towarzyszące planom dokumenty kasacyjne są cennym źródłem dla historyków zajmujących się historią gospodarczą i społeczną, w tym także dla badaczy dziejów dawnych miast. Niebagatelna rola przypada tu szkicom przedstawiającym budynki – w tym kościoły – dzisiaj już nieistniejące lub przebudowane. Plany i dokumenty doby kasat są również odzwierciedleniem zmian politycznych, wyznaniowych i społecznych, a różnorodność możliwości ich wykorzystania czyni je jednymi z najważniejszych źródeł historycznych.

⁷³ CPAH-Lw., f. 726, op. 1, nr 1337, k. 1.

⁷⁴ Zob. J. Dzik, *Polichromia Stanisława Stroińskiego...*, s. 88.

⁷⁵ CPAH-Lw., f. 726, op. 1, nr 1345, k. 1.

⁷⁶ Tamże, f. 726, op. 1, nr 1346, k. 1-5; f. 742, op. 1, nr 1528, k. 1.

⁷⁷ Tamże, f. 726, op. 1, nr 1347, k. 1-2.

⁷⁸ Tamże, f. 742, op. 1, nr 1531, k. 1.

⁷⁹ Tamże, f. 726, op. 1, nr 1337, k. 1; f. 726, op. 1, nr 1345, k. 1; f. 726, op. 1, nr 1347, k. 1-2.

⁸⁰ Tamże, f. 726, op. 1, nr 1337, k. 1.

⁸¹ Tamże, f. 726, op. 1, nr 1346, k. 1-5.

⁸² Tamże, f. 742, op. 1, nr 1528, k. 1.

⁸³ Tamże, f. 726, op. 1, nr 1347, k. 1-2.

⁸⁴ Tamże, f. 742, op. 1, nr 1531, k. 1.

⁸⁵ „Dziennik Polski” z dnia 12 lipca 1898, nr 191.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie:

F. 146, op. 84, nr 239; f. 146, op. 84, nr 2556; f. 726, op. 1, nr 1337; f. 726, op. 1, nr 1341; f. 726, op. 1, nr 1342; f. 726, op. 1, nr 1343; f. 726, op. 1, nr 1344; f. 726, op. 1, nr 1345; f. 726, op. 1, nr 1346; f. 726, op. 1, nr 1347; f. 726, op. 1, nr 1348; f. 726, op. 1, nr 1350; f. 742, op. 1, nr 1537; f. 726, op. 1, nr 1351; f. 726, op. 1, nr 1352; f. 726, op. 1, nr 1353; f. 726, op. 1, nr 1361; f. 742, op. 1, nr 1520; f. 742, op. 1, nr 1522; f. 742, op. 1, nr 1523; f. 742, op. 1, nr 1528; f. 742, op. 1, nr 1531;

Archiwum Prowincji Bernardynów w Krakowie: Nr 169.

Opracowania

Betlej A., *Kościół p.w. św. Andrzeja i klasztor OO. Bernardynów*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, oprac. A. Betlej, M. Biernat, M. Kurzej, J.K. Ostrowski, Kraków 2012, s. 13-70.

Bruździński A., *Kasaty klasztorów męskich w Krakowie na przełomie XVIII i XIX w.*, w: *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, t. 1: *Geneza. Kasaty na ziemiach zaboru austriackiego i rosyjskiego*, red. M. Derwich, Wrocław 2014, s. 141-158.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie. Przewodnik po zasobie archiwalnym, oprac. A. Krochmal, Warszawa 2005.

Chotkowski W., *Historia polityczna dawnych klasztorów panińskich w Galicji 1773-1848*, Kraków 1905.

Chotkowski W., *Kasaty klasztorów w Galicji. Wybór prac*, t. 1: *Galicja*, red. A. Gąsior, J. Królikowski, Kraków 2019.

Czerner O., *Lwów na dawnej rycinie i planie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1997.

Duch O., *Losy monasterów bazylianek w Galicji na przełomie XVIII i XIX wieku*, w: *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, t. 1: *Geneza. Kasaty na ziemiach zaboru austriackiego i rosyjskiego*, red. M. Derwich, Wrocław 2014, s. 233-247.

Dzik J., *Polichromia Stanisława Stroińskiego w kościele Bernardynek (Klarysek) we Lwowie jako przykład recepcji grafiki w osiemnastowiecznym polskim malarstwie monumentalnym*, „Modus. Prace z Historii Sztuki”, 2011, s. 81-94.

Gach P., *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lublin 1984.

Gajak-Toczek M., *Męskie gimnazja państwowe we Lwowie w latach 1772-1914*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica”, 2010, t. 13, s. 349-358.

Giżyńska-Matecka M., Węclawowicz T., *Lwowska kopia zaginionego obrazu pędzla Iacomo Negretiego zwanego Palna il Vecchio*, „Folia Historica Cracoviensia”, 2004, t. 10, s. 97-101.

Golichowski N., *Kościół OO. Bernardynów we Lwowie*, Lwów 1911.

Górczyk W.J., *Krótką historia kościoła i klasztoru poreformackiego w Węgrowie*, Węgrów 2020.

Gustaw R., *Gąsiorek (w źródłach zwany Anserinus) Benedykt (†1607)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, Kraków 1948-1958, t. 7, s. 340-341.

Hołub B., *Studium geograficzno-historyczne narodowości w Galicji Wschodniej w świetle spisów ludności w latach 1890-1910*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia”, 2013, t. 68, z. 2, s. 15-40.

Kantak K., *Bernardyni polscy 1573-1932*, Lwów 1933.

Kantak K., *Życie wewnętrzne bernardynów w dobie przedreformacyjnej*, „Przegląd Teologiczny”, 1929, t. 10, s. 259-352.

- Krętosz J., *Józefiński proces budowy Kościoła państwowego na terenie monarchii Habsburskiej w okresie rządów cesarza Józefa II (1780-1790)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 1996, t. 29, 41-67.
- Loštín N.T., *Biblioteka monastirá Bernardinciv u Lvovi ta iī koristuvači v 1771-1784 rokah*, „Rocznik Lubelski”, 2016, t. 42, s. 19-32.
- Mańkowski T., *Dawny Lwów, jego kultura i architektura*, Londyn 1974.
- Murawiec W.F., Sitnik A.K., Żuchowski K., Gawicki K., *Dokumenty papierowe i pergaminowe z lat 1571-1903 pochodzące z archiwum klasztornego oo. Bernardynów we Lwowie, przechowywane w Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie*, „Hereditas Monasteriorum”, 2012, t. 1, s. 209-283.
- Pierścionek B., *Ogrody użytkowe klasztorów bernardyńskich*, „Architektura. Czasopismo Techniczne”, 2012, z. 30, s. 58-64.
- Ploch G., *Źródła do badań nad kasatami józefińskimi w Galicji 1782-1848) w archiwach wiedeńskich*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 2021, t. 116, s. 331-350.
- Prohaska A., *OO. Bernardyni lwowscy*, Lwów 1919.
- Rusecki M., *Z dziejów ojców bernardyńskich w Polsce 1453-2003*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2002-2003, t. 11-12, s. 189-224.
- Sitnik K.A., *Księgozbiór Konwentu we Lwowie odzwierciedleniem zainteresowań intelektualnych bernardyńskich lwowskich II poł. XV-XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 2004, t. 81, s. 225-252.
- Sitnik K.A., *Bernardyni lwowscy: historia klasztoru i kościoła pod wezwaniem świętych Bernardyna ze Sieny i Andrzeja Apostoła we Lwowie*, Kalwaria Zebrzydowska 2006.
- Sitnik K.A., *Szkoły bernardyńskie na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów w l. 1772-1864*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 2019, t. 41, s. 7-34.
- Sitnik K.A., *Wybrane inwentarze bernardyńskich kościołów i klasztorów repatriowanych z XVIII i XIX wieku*, Kalwaria Zebrzydowska 2021.
- Smirnow J., *Kościół lwowski. Historia świątyni rzymskokatolickich*, cz. 1, „Kurier Galicyjski”, 2008, nr 1(53), s. 14.
- Smirnow J., *Kościół P.P. Klarysek: Garnizonowa świątynia przedwojennego Lwowa*, „Rocznik Lwowski”, 2007, s. 7-31.
- Surdacki M., *Działalność charytatywna zakonów żeńskich w Polsce do końca XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 2015, t. 103, s. 237-271.
- Szagan D., *Językowy wyraz pobożności w szesnastowiecznej regule Zakonu Świętej Klary. Cnota ubóstwa jako główny element aktu normatywnego*, w: *Piśmiennictwo zakonne w dobie staropolskiej*, red. M. Kuran, K. Kaczor Scheider, M. Kuran, Łódź 2013, s. 285-296.
- Wyczawski H., *Wstęp*, w: *Katalog Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie*, cz. 1: *Dokumenty*, Lublin 1962, s. 27-40.
- Zubrzycki J.K., *Utwór kształtu*, cz. 1-3, Kraków 1912-1915.
- Zubrzycki J.K., *Zabytki miasta Lwowa*, Lwów 1928.
- Żyła W., *Kościół i klasztor dominikanów we Lwowie*, Lwów 1923.

Źródła prasowe

„Dziennik Polski” z dnia 12 lipca 1898, nr 191.